

زبان ایرانیان پیش از اسلام، پارسی یا فارسی: ریشه و مادر زبان امروز ایرانیان شیوه انتقال آثار فرهنگی و ادبی در ایران پیش از اسلام: نقل سینه به سینه مثلاً کتاب اوستا را موبدان برای اجرای مراسم دینی از حفظ می خواندند و بعدها توسط ساسانیان به نگارش درآمد.

گروه زبان های ایرانی

زبان هایی که از قدیم ترین روزگاران در ایران و مناطق همجوار آن متداول بوده و دارای ویژگی های مشترک هستند. زبان های ایرانی سه دسته اند: (۱) فارسی باستان (۲) فارسی میانه (۳) فارسی نو (فارسی نو همان فارسی دری می باشد)

۱ فارسی باستان:

دوره رواج: زمان هخامنشیان (از ۵۹۹ تا ۳۳۰ سال قبل از میلاد)
آثار بر جای مانده: فرمان ها و نامه های هخامنشیان به خط میخی

۲ فارسی میانه:

محدوده زمانی: حدود ۳۰۰ سال قبل از میلاد تا حدود ۷۰۰ میلادی
علت نامگذاری: اساساً متعلق به سرزمین پارس است و در مرحله میان فارسی باستان و فارسی نو (دری) قرار دارد.
زبان های فارسی میانه دو دسته اند: (۱) پارسی (۲) پهلوی
زبان پارسی:

محدوده تاریخی: اشکانیان تا اوایل دوره ساسانی
محدوده جغرافیایی: شمال و شمال شرقی ایران
زبان پهلوی:

محدوده تاریخی: دوره ساسانیان
(زبان رسمی ساسانیان پهلوی بوده است)

ویژگی های آثار پدید آمده به زبان پهلوی:

- ۱- بیشتر شامل آثار دینی زرتشتی است، حتی رساله های کوچکی که معمولاً آن را در زمره آثار غیردینی به شمار می آورند، مانند «یادگار زیران» نیز رنگ و بوی دینی دارند.
- ۲- آثار ادبی منثور و منظوم این زبان از میان رفته است ولی ترجمه عربی و فارسی برخی از آن ها مانند «کلیله و دمنه» و «هزار و یک شب» در دست است که آن ها هم دچار تغییرات فراوانی شده اند.
- ۳- آثار ادبی پهلوی به سبب اهمیتی که سنت شفاهی در ایران پیش از اسلام داشته است، غالباً به کتابت در نیامده اند.
- ۴- اشعار کمی به زبان پهلوی در دست است و آنچه که باقی مانده است نیز دچار تحریف هایی شده است.
- ۵- بعضی از قطعات، بازمانده اشعار تعلیمی و اخلاقی اند، این قطعات شعری در میان اندرزنامه های منثور جای دارند، مانند منظومه «درخت آسوریک» و «یادگار زیران» که هر دو اصل پارسی دارند.

۳ فارسی نو (دری)

محدوده تاریخی: در مفهوم واقعی خود، پس از انقراض ساسانیان، تقریباً هم زمان با روی کار آمدن «طاهریان» به عنوان نخستین دولت اسلامی پدید آمد.
محدوده جغرافیایی: منطقه رواج آن نخست در شرق و شمال شرقی ایران بود، ولی پس از این که موجودیت خود را به سرسختی حفظ کرد و به تدریج غنی گشت، زبان عمومی سراسر ایران شد.

چگونگی شکل گیری: پس از ورود اسلام اسلام به ایران، زبان فارسی با پشت سر گذاشتن تحول جدید و با بهره گیری از القبای خط عربی به مرحله جدیدی به نام فارسی نو (دری) وارد شد.

علت نامگذاری: چون زبان دری، زبان درباری ساسانیان، زبان محاوره و مکاتبه مقامات دولتی بوده است. جایگاه و مرتبه: نخستین صورت زبان ادبی فارسی نو در برابر نفوذ عناصر زبان عربی به شمار می‌آید.

سه قرن اول هجری:

محدوده تاریخی، همزمان با دولت‌های طاهریان و صفاریان

فعالیت‌های تاریخی و فرهنگی ایران در سه قرن اول هجری:

پس از انقراض و سقوط ساسانیان، ایرانیان به فعالیت‌های علمی و ادبی خود ادامه دادند و به زبان‌های فارسی و پهلوی و عربی آثار فراوانی پدید آوردند. در آغاز قرن سوم هجری، دولت نیمه مستقل طاهری و پس از آن دولت مستقل صفاری برسر کار آمدند.

یعقوب لیث صفاری:

۱) برای ایجاد حکومت مستقل ایرانی و برانداختن یا ضعیف کردن حکومت بغداد دست به کار شد تا عظمت و اقتدار گذشته ایران را احیا کند.
۲) به زبان عربی آشنا نبود و اجازه ورود این زبان را به دستگاه حکومت خود نداد و به همان دلیل زبان فارسی دری را زبان رسمی قلمرو خود اعلام کرد ضمناً بعد از صفاریان دولت‌های سامانی، آل بویه و حکومت‌های کوچک دیگری روی کار آمدند و زبان فارسی دری این موقعیت را یافت تا به عنوان زبان رسمی شناخته شود و در فضای ادبی، سیاسی و علمی رشد کند.

قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم هجری (دوره سامانی)

محدوده تاریخی: از زمان روی کار آمدن سامانیان تا شکست آنان از ترکان آل افراسیاب و به قدرت رسیدن غزنویان. قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم، مهم‌ترین دوره تمدن اسلامی ایران بود و نظم و نثر فارسی در این دوره شکوفا شد.

تأثیر سامانیان بر فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی:

در آغاز این دوره، دولت سامانی روی کار آمد و رسم‌ها و سنت‌های کهن ایرانی را رواج داد.

در زمان سامانیان، بخارا عمده‌ترین مرکز فرهنگی به شمار می‌آمد و دانشمندان این شهر آثار ارزنده‌ای را به پارسی و عربی در قلمرو فرهنگ اسلامی تألیف کردند. آغاز این دوره که از نظر تاریخی هم‌زمان با اوج حکومت سامانیان است، عصر اندیشه استقلال ملی ایران به شمار می‌آید. پادشاهان سامانی با تأکید بر ضرورت تألیف به زبان فارسی دری و گردآوری تاریخ و روایات گذشته ایرانی، در برابر خلافت بغداد به هویت مستقل خود رسیدند. با تشویق شاعران و نویسندگان کوشیدند در ماوراءالنهر و خراسان بزرگ، ترکیب تازه‌ای از هویت فرهنگی ایران، یعنی باز یافتن اندیشه ایرانی در چارچوب فرهنگ اسلامی را شروع کنند.

این درخشش با شکست سامانیان از ترکان آل افراسیاب به تیرگی گرایید و خراسان ابتدا به دست سبکتگین و سپس به دست پسرش - محمود - افتاد.

دوره غزنوی

در سال ۳۵۱ هجری در غزنه حکومت خود را تشکیل دادند. آن‌ها برای ماندگاری حکومت نوپای خود مجبور شدند زبان فارسی را رواج دهند. دربار غزنوی دست کم تا پایان سلطنت مسعود - پسر محمود - به وجود شاعران بزرگ فارسی سرای مزین شد. در عصر سامانی مانند عنصری، منوچهری و فرخی آراسته بود.

ویژگی‌های فرهنگی، ادبی و علمی قرن چهارم

پایه حماسه‌های ملی ایران به زبان فارسی در این قرن گذاشته شد دوره طلایی همراه با شکوفایی روح ایرانی بود که دانشمند بزرگی چون محمدبن زکریای رازی و فردوسی در این دوره بودند.

در مجموع قرن چهارم دوران غلبه، رواج، حفظ و ارائه آداب و رسوم ملی ایران بود.

ویژگی‌های فرهنگی، ادبی و علمی قرن چهارم و اوائل قرن پنجم هجری:

این دوره، دوره ترقی همه زمینه‌های ملی بود.

دانشمندان مشهوری از آغاز تا پایان این دوره در زمینه فلسفه، طب و علوم دینی سرگرم تألیف بودند.

از چهره‌های برجسته این دوره ابوعلی سیناست که در همه علوم روزگار تبخیر داشته و به فارسی و عربی نیز شعر می‌سرود.

نظم و نثر در این دوره شکوفا شد و وجود شاعرانی چون رودکی، فردوسی و عنصری و بسیاری شاعران دیگر، بیانگر اهمیت این دوره است:

در ابتدای این دوره هنوز بیشتر دانشمندان ایرانی به ضرورت، آثار خود را به زبان عربی می‌نوشتند تا در سراسر دنیای اسلام خوانندگان بیشتری داشته باشند. در این دوره بسیاری از اصطلاحات علمی، ادبی، دینی و سیاسی جدید از راه ترجمهٔ متون عربی وارد فارسی دری شد. پس از چند سده رواج و نفوذ معارف اسلامی و متون دینی، در این دوره آمیختگی زبان فارسی دری با زبان عربی افزایش یافت.

شعر فارسی در قرن چهارم و نیمهٔ اول قرن پنجم هجری

شعر فارسی در این دوره به دست رودکی آغاز شد. به همین سبب او را «پدر شعر فارسی» نامیده‌اند.

ویژگی‌های شعر این دوره:

- ۱- سادگی فکر و روانی کلام
- ۲- توجه شاعران به واقعیت بیرونی
- ۳- آوردن ترکیب‌های تازه
- ۴- به کارگیری استعاره‌های دلپذیر و تشبیه‌های گوناگون
- ۵- استفاده از انواع توصیف

رایج‌ترین انواع شعر فارسی در این دوره:

حماسی: فردوسی، حماسهٔ ملی ایران و شعر حماسی را به اوج رساند.

از آغاز ادبیات فارسی و به پیروی از شعر عربی رواج پیدا کرده بود. مدحی (مدیحه‌سرایی) با شاعران بزرگ درباری و مدح پادشاهان و رجال درباری جایگاه خود را پیدا کرد.

غنائی: با رودکی و شهید بلخی مستحکم شد.

گونه‌های دیگر شعر در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری:

- ۱- شعر حکمی و اندرزی (تعلیمی) هم در این دوره به وجود آمده ولی در دورهٔ سلجوقیان به پختگی رسید.
- ۲- داستان‌سرایی و قصه‌پردازی و آوردن حکایت‌ها و مثل‌ها نیز در این دوره شروع شد.

نکته: * کسایی مروزی: در باب موعظه و نصیحت (تعلیمی) قصیدهٔ تمام و کمال سرود.

* ناصر خسرو: شیوهٔ کسایی مروزی را ادامه داد.

نثر فارسی در قرن چهارم و نیز اول قرن پنجم

در این دوره نثر هم مانند شعر رشد کرد و آثاری به زبان فارسی دری پدید آمد.

ویژگی‌های نثر این دوره:

- (۱) ساده و روان (۲) توجه بیشتر به موضوعات حماسی و ملی و تاریخی (۳) رایج نشدن اصطلاحات علمی و اشعار و امثال در نثر (۴) وجود لغات مهجور و کهن (۵) کوتاهی جملات

مهمترین آثار منثور این دوره:

- (۱) شاهنامهٔ منثور ابومنصوری (۲) ترجمهٔ تفسیر طبری (۳) تاریخ بلعمی

① شاهنامهٔ ابومنصوری:

حدود سال ۳۴۶ (هـ.ق) به دست عده‌ای از دانشوران خراسان نوشته شد و موضوع کتاب تاریخ گذشتهٔ ایران است و امروزه فقط چند صفحه از مقدمهٔ آن باقی مانده است.

② ترجمهٔ تفسیر طبری:

اصل آن را محمدبن جریر طبری به زبان عربی نوشته است. جمعی از دانشمندان آن دوران آن را به فارسی برگردانده‌اند و نثر کتاب ساده و مرسل (روان) است.

③ تاریخ بلعمی:

اصل این کتاب را محمدبن جریر طبری تحت عنوان «تاریخ الرسل و الملوک» و به زبان عربی نوشته است. «بلعمی» به دستور «منصور بن نوح سامانی» آن را به فارسی برگردانده است و بلعمی همزمان با ترجمهٔ کتاب، اطلاعات دیگری دربارهٔ تاریخ ایران به آن افزوده است و با حذف مطالبی از اصل تاریخ طبری، آن را به صورت تألیفی مستقل در آورده که به تاریخ بلعمی مشهور است.

درس ۱۰- زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم و ویژگی‌های سبکی آن

تلاش شاعران ایران از قرن سوم تا اواسط قرن پنجم موجب گسترش زبان و ادب فارسی در شرق و شمال شرقی ایران، یعنی ماوراءالنهر، خراسان و سیستان شد.

عوامل مهم پیشرفت و گسترش زبان و ادبیات فارسی در سده‌های پنجم و ششم هجری:

۱- گرایش امرا در جلب عالمان و ادیبان به دربار

۲- لشکرکشی‌ها و فتوحات غزنویان

۳- توسعه مدارس و مراکز تعلیم

رخدادهای عمده در زبان و ادبیات فارسی سده‌های پنجم و ششم هجری:

۱- گسترش فارسی دری و آمیزش آن با کلمات و لغات نواحی مرکزی و غربی ایران

۲- در آمیختن زبان فارسی و مفردات و ترکیبات زبان عربی

۳- آمیختگی با واژه‌ها، نام‌ها و لقب‌های غیر رایج در عصر غزنوی و سلجوقی

۴- راه‌یابی و نشر و گسترش زبان فارسی در هندوستان و آسیای صغیر

۵- قلمداد شدن زبان فارسی به عنوان زبان مقدس و زبان سیاسی و نظامی در میان هندوان

چرا در این دوره زبان فارسی با واژگان عربی در آمیخت؟

زیرا در مدارس آن دوران، عمدتاً تحصیل علوم دینی و ادبی میسر بود، به همین دلیل بزرگان و شاعران، پیش از هر چیز، با زبان و ادبیات فارسی آشنا می‌شدند.

وضعیت شعر در سده‌های پنجم و ششم هجری:

● تا حدود نیمه دوم قرن پنجم و آغاز قرن ششم، شعر پارسی تحت تأثیر سبک دوره سامانی و غزنوی است. یعنی سخن شاعرانی چون ناصر خسرو نیز در همین سبک است

● گروهی از شاعران در این دوره، در عین تقلید از پیشینیان، خود نیز نوآوری‌ها و ابتکاراتی را پدید می‌آوردند که باعث دگرگونی در سبک سخن فارسی شد.

● موضوع قابل توجه در شعر نیمه دوم قرن ششم، علاقمندی شاعران به سرودن غزل‌های لطیف و زیباست.

مراکز و حوزه‌های جغرافیایی شعر و ادب فارسی در سده‌های پنجم و ششم هجری:

① حوزه خراسان و سیستان:

شاعرانی همچون انوری و هم سبکان او در آوردن مضامین دقیق در غزل کوشیدند تحولی که سنایی و انوری در غزل ایجاد کردند باعث شد تا در قرن هفتم تغییراتی رخ دهد.

② حوزه آذربایجان:

در شمال غرب ایران، شاعرانی ظهور کردند که در ادب فارسی، کار آنان تازگی داشت خاقانی و نظامی از دسته شاعران معروف آذربایجان بودند.

③ حوزه فارس و نواحی مرکزی ایران (عراق عجم)

در این حوزه ادبی، شاعران و نویسندگان مشهوری ظهور کردند که در تجدید سبک، بسیار تأثیر داشتند. جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی از جمله شاعران این تجدید است. سبک شعر در این دوره متحول شد و عمدتاً از شیوه شاعری پیش از خود (نیمه دوم قرن ششم و اوایل قرن هفتم) متمایز شد و مقدمه تغییر سبک از خراسانی به عراقی را پدید آورد.

ویژگی‌های شعر فارسی و سرایندگان آن در این دوره:

۱- سبک گویندگی و موضوعات شعری متنوع شد و در انواع ادبی همچون: مدح، هجو، طنز، وعظ و حکمت داستان‌سرایی، تغزل و حماسه به کار گرفته شد.

۲- برخی از شاعران از ادبیات عرب تأثیر گرفتند.

۳- بعضی از شاعران از دربار و تملق کناره می‌جستند. (همچون ناصر خسرو)

۴- پس از ناصر خسرو، سنایی هم که مدیحه‌گوی بود، به سیر و سلوک معنوی پرداخت و از دربار و تملق کناره‌گیری کرد، تحول روحی و معنوی سنایی باعث آغازی برای دگرگونی ادبیات فارسی شد و به پیروی از او بسیاری از شاعران به تصوف و عرفان روی آوردند و شاعران بزرگی چون عطار و مولوی ظهور کردند.

۵- با خروج شعر از دربارها و ورود آن به خانقاه‌ها: اولاً دامنه موضوعات آن وسیع‌تر شد ثانیاً بر سادگی بیان، قدرت عواطف، عمق افکار و اندیشه‌هایی که موضوع شعر فارسی بود افزوده شد و ثالثاً خانقاه‌ها در شمار پشتیبانان و پناهگاه‌های شعر فارسی در آمدند.

- ۶- حکمت و دانش و اندیشه‌های دینی در شعر این دوره تأثیر عمیقی بخشید و جزئی از مضامین شعری شد.
- ۷- بدیینی شاعران نسبت به دنیا و بریدن از آن، شکایت از روزگار، بیان ناخرسندی فرزنانگان از اوضاع زمانه خویش و طرح نابسامانی‌های اجتماعی از مضامین برجسته شعر این دوره است.

ویژگی‌های سبکی شعر در قرن ششم هجری:

ویژگی زبانی	ویژگی ادبی	ویژگی فکری
۱- از میان رفتن لغات مهجور فارسی نسبت به سبک خراسانی	۱- رواج و اوج‌گیری بیشتر قالب‌های شعری به ویژه غزل و مثنوی	۱- ورود اصطلاحات عرفانی با گسترش عرفان و تصوف
۲- فراوانی ترکیبات نو	۲- رواج داستان‌سرایی و منظومه‌های داستانی	۲- فراوانی وعظ و اندرز در شعر
۳- کاهش سالگرد و روانی کلام و حرکت آن به سوی دشواری	۳- توجه بیشتر به آرایه‌های ادبی	۳- فاصله گرفتن غزل از عشق زمینی
۴- ورود لغات ترکی و مغولی به زبان فارسی	۴- به کارگیری ردیف‌های فعلی و اسمی دشوار در شعر	۴- رواج هجو در شعر
۵- کاربرد فراوان لغات عربی		۵- رواج حس دینی
		۶- رواج مفاخره، شکایت و انتقاد اجتماعی

نثر فارسی در قرن‌های پنجم و ششم هجری:

- این دوره یکی از مهم‌ترین دوره‌های کمال و گسترش نثر فارسی است.
- نثر فارسی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم تازه ظهور کرده بود و در آغاز راه بود.
- اما در نیمه قرن پنجم به بلوغ رسید و قرن ششم و اوایل قرن هفتم دوران کمال و پختگی آن است.

ویژگی‌های کلی نثر این دوره:

- ۱- تألیف کتب در موضوعات گوناگون علمی رواج یافت.
 - ۲- «نثر ساده» به کمال رسید و «نثر مصنوع» هم رایج شد.
 - ۳- نویسندگان این دوره به فارسی‌نویسی توجه زیادی داشتند.
- عمده‌ترین دلایل توجه نویسندگان این دوره به فارسی‌نویسی:
- ۱- گسترش عرفان و تصوف
 - ۲- شکل‌گیری دولت سلجوقی و بهره‌گیری از دبیران و نویسندگان تربیت یافته در خراسان و عراق.

انواع نثر فارسی:

- ۱- نثر موزون یا آهنگین (مستجع)
 - ۲- نثر فنی
- مشخصات نثر موزون:**
- ویژگی اصلی نثر:** به کارگیری سجع
- ویژگی دیگر این نوع نثر:** داشتن جملات کوتاه
- خواجه عبدالله انصاری نثر موزون را به کمال می‌رساند.
- تفسیر و کشف الاسرار از ابوالفضل میبدی نمونه دیگر نثر موزون است که تحت تأثیر خواجه عدالله انصاری نوشته شده است.
- مشخصات نثر فنی:**
- ویژگی‌ها:**
- ۱- آوردن آرایه‌های فراوان
 - ۲- کاربرد امثال و اشعار گوناگون از عربی و فارسی
 - ۳- کاربرد اصطلاحات علمی
- دوره رواج:** قرن ششم هجری
- کتاب کلیله و دمنه از ابوالمعالی نصرالله مشکی (۶۳۵ هـ. ق) نخستین نمونه از این نثر است.

قرن هفتم:

زمینه‌های تغییر سبک در متون زبان فارسی:

- ۱- روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی
- ۲- تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم (سبک عراقی از اوایل قرن هفتم تا اوایل قرن دهم به مدت ۳۰۰ سال سبک غالب متون ادب فارسی بود.)

اثرات حمله مغول:

- ۱- به نظام اقتصادی، کشاورزی و فرهنگی ایران آسیب‌های عمده‌ای رساندند.
 - ۲- خراسان که کانون فرهنگی ایران بود، ویران شد.
 - ۳- بسیاری از مدارس، که مهد علم و فرهنگ بودند، از بین رفتند.
 - ۴- بزرگانی چون نجم‌الدین گبری و فریدالدین عطار نیشابوری و کمال‌الدین اسماعیل در یورش ویرانگر مغول، کشته شدند.
 - ۵- بنیان فرهنگ و اخلاق نیز تباہ و ویران گردید.
 - ۶- دوستداران فرهنگ و اخلاق که سرخورده و مأیوس شده بودند، اغلب منزوی شدند و به تصوف پناه بردند تا به آرامش برسند.
 - ۷- برای تسکین خود به ادبیاتی روی آوردند که بر عواطف انسانی، ترویج روحیه تسامح و تساهل، خدمت به خلق، آزادی و اعتقاد به بی‌ثباتی دنیا تکیه داشت. (تساهل: آسان گرفتن بر یکدیگر؛ تسامح: مدارا)
 - ۸- برچیده شدن حکومت آخرین خلیفه عباسی (المستعصم بالله) که باعث از رواج افتادن زبان عربی نیز شد.
- کمال‌الدین، مداح جلال‌الدین خوارزمشاه، که خود در سال ۶۳۵ هـ. ق. به دست مغولان در اصفهان کشته شد، درباره قتل عام سال ۶۳۳ هـ. ق. مغولان در اصفهان می‌گوید:

کس نیست که تا بر وطن خود گرید / بر حال تباہ مردم بد گرید
دی بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود / امروز یکی نیست که بر صد گرید

دلیل نام‌گذاری سبک این دوره به «عراقی»:

- ۱- بعد از حمله مغول کانون‌های فرهنگی از خراسان به عراق عجم منتقل شد. (اولین نشانه‌های تغییر سبک از زمان سلجوقیان آغاز شده، اما خراسان هنوز به طور کامل ویران نشده بود)
- ۲- شاعران و نویسندگان بزرگ در این دوره غالباً از اهالی شهرهای عراق عجم (اصفهان، همدان، ری، اراک کنونی و ...) بودند.

دلایل سستی و نابسامانی وضعیت ادبیات و زبان فارسی:

- بسیاری از دانشمندان و ادیبان کشته و یا متواری شدند.
- دیگر از دربارهای ادب دوست و خاندان‌های فرهنگ پرور خبری نبود.
- عوامل مثبت پس از حمله مغول که موجب رشد ادبیات شد:
- ۱- انتقال قدرت از خراسان به مرکز ایران، زبان و ادبیات فارسی در ناحیه عراق عجم گسترش یافت.
 - ۲- در حوزه‌های ری، فارس، همدان و اطراف آن‌ها آثار ارزشمندی پدید آمد.
 - ۳- زمینه‌هایی برای تغییر سبک از خراسانی به عراقی ایجاد شد.
 - ۴- در این زمان قالب‌های جدیدی نیز در شعر و نثر پدید آمد.

مشخصات شعر این عصر:

ویژگی شعر:

۱- شعر این عصر نرم و دلنشین است.

۲- برخوردار از معانی عمیق انسانی و آسمانی است.

در این دوره اکثر شاعران از حاکمان روی برتافتند. در نتیجه قصیده که پیش از این در خدمت ستایش فرمانروایان بود، کمرنگ شد و غزل که زبان دل و عشق بود، گسترش یافت:

مثنوی: البته قالب مثنوی نیز برای ظهور عاطفه، اخلاق و عرفان میدان وسیعی پدید آورد و در نمونه‌های ارزشمندی مانند مثنوی مولوی، حماسه‌ای عرفانی سروده شد که قهرمانش، انسان پاک نهاد و خداجویی است که به نبرد با هوای نفس می‌پردازد.

جریان‌های نثر این دوره:

۱- ساده‌نویسی: در آثاری مثل طبقات ناصری و مرصعالعباد

۲- پیچیده‌نویسی: با محتوای تاریخ حاکمان وقت در آثاری مثل تاریخ وصاف و تاریخ جهانگشا

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان این عصر:

مولانا جلال‌الدین بلخی معروف به مولوی

از شاخص‌ترین شاعران عارف است، که در دو محور اندیشه و احساس آثار جاودانه‌ای پدید آورد.

او در مثنوی معنوی و دیوان شمس، بسیاری از معارف بشری و مسایل عرفانی را بیان کرده است.

از میان آثار منشور مولانا، فیه ما فیه و مجالس سبعه را مولانا گفته و شاگردان نوشته‌اند و مکاتیب، مجموعه نامه‌های مولانا به قلم خود اوست. اثر اخیر سبک نثر وی را بیشتر و بهتر نمودار می‌سازد.

سعدي

فرمانروای ملک سخن، گلستان را به نثر مسجع و بوستان را در قالب مثنوی پدید آورد؛ دو اثر ارزشمندی که به ما درس اخلاق و حکمت را می‌آموزد.

استاد سخن نه تنها در ادبیات تعلیمی سخن‌گوی ضمیر خودآگاه ایرانی است.

در سرودن غزل‌های عاشقانه نیز سرآمد شاعران و نویسندگان فارسی زبان است.

وی در بیشتر قالب‌های ادبی طبع‌آزمایی کرده است.

فخرالدین عراقی

صاحب غزل‌های عرفانی زیبا است.

اثر: مثنوی عشاق‌نامه

موضوع: او در هر فصل این مثنوی به یکی از مباحث عرفانی پرداخته و سخن را با تمثیل و حکایت به پایان رسانده است.

اثر: لمعات

او در کتاب لمعات خود سیر و سلوک عارفانه را در قالب نظم و نثر بیان کرده است.

نجم‌الدین رازی (معروف به نجم‌دایه)

از منشیان و نویسندگان توانا و از عارفان وارسته این دوره است.

او کتاب مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد را در بیان سلوک دین و تربیت نفس انسانی نوشت.

نثر کتاب گاهی ساده و گاه دارای سجع و موازنه است.

علاوه بر این نویسنده در خلال موضوعات کتاب، احادیث، آیات و اشعاری از خود و شاعران دیگر نقل می‌کند. این اثر که نثری شیوا، آراسته و دل‌انگیز دارد، در بین متون عارفانه از مرتبه‌ای والا برخوردار است.

عطا ملک جوینی

از نثرنویسان این دوره است.

خاندان او از افراد بانفوذ حکومت مغولان بودند.

وی از نوجوانی به کارهای دیوانی پرداخت و در سفرهای متعددی حضور داشت.

او اطلاعات فراوانی درباره تاریخ مغولان کسب کرد، که موجب تألیف کتاب تاریخ جهانگشا شد.

نوع نثر اثر: مصنوع و دشوار

موضوع: شرح ظهور چنگیز، احوال و فتوحات او، تاریخ خوارزمشاهیان، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و حکومت جانشینان حسن صباح

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی

چهره‌ای علمی و سیاسی در عصر ایلخانان
وی وزیر مقتدر غازان خان و اولجایتو بود.
اقدام مهم فرهنگی تأسیس عمارت ربیع رشیدی در تبریز
مهم‌ترین کتاب او جامع التواریخ به نثری عالمانه و پخته

شمس قیس رازی

نویسنده زبردست این دوره
اثر معروفش، المَعْجَم فی مَعاییر اشعار العجم
ویژگی نثر: در مقدمه دارای نثر مصنوع و در اصل کتاب دارای نثری ساده و عالمانه
عنوان مهم: نخستین و مهم‌ترین آثار در علم عروض، قافیه، بدیع و نقد شعر.

قرن هشتم

دلایل ایجاد فرصت بروز عقاید مختلف در قرن هشتم:

بی‌اعتقادی برخی از ایلخانان مغول و بی‌تعصبی برخی دیگر نسبت به مذاهب رایج.

اتفاقات مهم قرن هشتم:

قلمرو بالندگی زبان و فرهنگ فارسی نیز عرصه وسیعی یافت، به طوری که از شبه قاره هند تا آسیای صغیر، بسیاری به این زبان سخن می‌گفتند، ضمن این که عراق عجم و مهم‌تر از آن شهر شیراز همچنان در حکم مرکز ادبی این عصر به شمار می‌رفت.
دربارهای ادب دوست ایرانی تبار از بین می‌رود و در نتیجه قصیده‌سرایی از رونق می‌افتد و زبان شعر جز در سروده‌های شاعران شاخص، مانند خواجه و حافظ، به سستی گرایش پیدا می‌کند.

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان این عصر:**خواجه کرمانی**

از غزل‌پردازان برجسته این دوره است.
غزل‌های او بر حافظ تأثیرگذار بوده است.
چند مثنوی به پیروی از پنج گنج نظامی سروده که نشان‌دهنده استادی او در شاعری است. شعر او در مجموع، کمال یافته و پخته است.

ابن یمین

شاعر عصر سربداران

مردی دهقان پیشه

قدرت شاعری: قطعات

محتوای اشعار: تأکید بر قناعت پیشگی و بی‌اعتباری دنیا

مرد آزاده در میان گروه / گر چه خوشخو و عاقل و داناست

محترم آن گهی تواند بود / که از ایشان به مالش استغناست

وان که محتاج خلق شد، خوار است / گر چه در علم، بوعلی سیناست

حافظ

شاعر سرآمد قرن هشتم

او با تلفیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به کمال رسانید.

لحن اشعار: گزنده، طنزآمیز و سرشار از خیرخواهی و اصلاح طلبی

ویژگی غزل: نمود فرهنگ گذشته ایران با همه کمال ایرانی اسلامی خود

تعبیر حافظ از شعر خود: بیت‌الغزل معرفت

شعر حافظ همه بیت‌الغزل معرفت است / آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش

سلمان ساوجی

در غزل دارای توجه خاصی به سعدی و مولوی دارای قصایدی نیز در سبک عراقی است. مثنوی جمشید و خورشید او به شیوه داستان‌های نظامی سروده شده است.

عبید زاکانی

او در نکته‌یابی و انتقادهای ظریف اجتماعی معروف است. شاعری که ناملايمات اوضاع آشفته روزگار خود را برنمی‌تافت و تزویر و ریاکاری حاکمان را در آثارش به تصویر می‌کشید. آثار: رساله دلگشا، اخلاق الاشراف و صد پند (هر سه منثور)

شیوه بیان: طنز

منظومه موش و گربه

موضوع: بیان ناهنجاری‌های اجتماعی

شیوه بیان: طنز و تمثیل**حمدالله مستوفی**

از موثران مشهور ایرانی

اثر: تاریخ گزیده

موضوع: تاریخ پیامبران، خلفای چهارگانه، خلفای بنی عباس و تاریخ ایران را تا سال ۷۳۰ هـ. ق.

قرن نهم

رخدادهای مهم:

گسترش هنرهایی چون مینیاتور، معماری و تذهیب

رواج تاریخ‌نویسی

رونق ادبیات و تألیف کتاب‌های ارزشمندی توسط جامی و دولت‌شاه

رونق ادبیات تقلیدی به جای تحقیق در این دوره به این سبب بود که:

۱- سطحی بودن کتاب‌های تحقیقی

۲- تقلیدی و فاقد نوآوری بودن ادبیات شد

معروف‌ترین شاعران و نویسندگان این عصر:**جامی**

معروف‌ترین شاعر این قرن

آثار: کتاب بهارستان را به تقلید از گلستان سعدی

نفحات‌الانس: به کار بردن شیوه تذکره‌الاولیای عطار در بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان

مثنوی تحفه الاحرار: پیروی از نظامی

گفت به مجنون صنمی در دمشق / کای شده مستغرق دریای عشق

عشق چه و مرتبه عشق چیست؟ / عاشق و معشوق در این پرده کیست؟

عاشق یکرنگ و حقیقت‌شناس / گفت که ای محو امید و هراس

نیست به جز عشق در این پرده کس / اول و آخر همه عشق است و بس

شاه نعمت الله ولی

شاعر قرن نهم

دارای مقام بلند در تصوف و طریقت و سرسلسله صوفیان نعمت‌اللهی

اثر: دیوان شعر (سرشار از مضامین عرفانی)

اثر: تذکره دولت‌شاه (شرح احوال بیش از صد تن از شاعران ایرانی از آغاز تا زمان مؤلف)
این اثر به تشویق امیرعلی شیر نوایی نوشته شده است.

درس ۷- تاریخ ادبیات در قرن‌های دهم و یازدهم

قرن دهم هجری:

در قرن دهم هجری حکومت در دست جانشینان تیمور بود. اوضاع اجتماعی و سیاسی ایران به طور کلی وضع ادبیات نیز به تبع آن آشفته بود. دو جریان شعری رایج در این دوره:

۱- شیوه بابافغانی:

منظور از این شیوه، شعر لطیف و فصیحی است که به طور طبیعی و به شیوه کسانی چون حافظ و سعدی در جریان بود.

۲- مکتب وقوع:

- این شیوه نتیجه چاره‌اندیشی شاعران برای تغییر سبک و رهایی از گرفتاری تقلید بود.
- این شیوه بازتاب طبیعی محیط اجتماعی قرن دهم بود که البته راه به جایی نبرد.

وضعیت زبان و ادبیات فارسی در قرن دهم:

- سیطره درازمدت مغولان و تیموریان بر سرزمین ایران و ویرانی‌ها و خرابی‌هایی که در همه زمین‌ها به بار آوردند. دانش، فرهنگ و ادبیات را تحت الشعاع قرار داد.
- بعد از ظهور شاعران بزرگی همچون سعدی، مولوی و حافظ در دوره عراقی، به دلیل تسلط طولانی مدت مغولان و تیموریان، جایی برای رشد زبان و ادبیات فارسی و ادیبان باقی نماند.

شاعران این دوره معتقد بودند:

- ۱- سبک عراقی از واقعیت دور شده است.
 - ۲- کاملاً جنبه ذهنی و تخیلی یافته است.
 - ۳- با ادامه پابندی به سنن ادبی نابود می‌شود.
- پس باید ۱- به سوی حقیقت‌گویی و واقع‌گویی بازگشت ۲- به مسائل اجتماعی و انتقادهای سیاسی پرداخت.

نکته: قالب عزل اجازه ورود با موضوعات مدنظر را به خود نمی‌داد.

دلایل روی آوردن شاعران به دربار هند:

- ۱- کم‌توجهی و بی‌مهری شاهان صفوی به شاعران
- ۲- شاعرنوازی و ادب‌گرایی سلاطین هند

پیامدهای این اتفاق:

- ۱- آشنایی با تفکرات و معارف هندوان و فراهم شدن مقدمات تغییر سبک
 - ۲- تأثیرپذیری فرهنگ هند از فرهنگ ایرانی
 - ۳- استقبال فضای هند از تألیف کتاب و سرودن شعر به زبان فارسی و بها دادن به فرهنگ آن
 - ۴- به فارسی سخن گفتن شاهان گورکانی هند
 - ۵- رسمی شدن زبان فارسی در شبه قاره هند تا زمان حاکمیت استعمار انگلیس
- ضمناً برخی شاعران که به دربارهای هند روی آوردند، پس از کسب ثروت و شهرت به ایران بازگشتند.

وضعیت ادبیات خارج از هند:

اصفهان از دیدگاه ادبی توسعه یافت.

به جز اصفهان مناطق دیگر ایران هم رشد و توسعه و شور و جنبشی یافت. مثلاً آذربایجان و نواحی مرکزی ایران به کانون‌های مهمی برای شاعران و ... تبدیل شد

دلایل رشد ادبیات (شعر و شاعری)، معماری و انواع هنر در عصر صفوی

- ۱- شاهان صفوی اگر چه که ترک بودند، اما به رشد فارسی نیز علاقه نشان دادند.
- ۲- برخی از شاهان صفوی مقام شیخی و رهبری در طریقت داشتند، به همین دلیل لازم می‌دیدند خود را در چنین مقام فرهنگی عالی نگه دارند.
- ۳- عده‌ای از شاهان صفوی با رؤسای مذاهب در تماس بودند.
- ۴- وجود رقبايي چون شاهان عثمانی و هندی که آن‌ها نیز علاقمند به مسائل فرهنگی بودند.

تأثیرات شاهان صفوی بر فرهنگ و هنر و ادب ایران:

- ۱- پدید آمدن آثار و نوشته‌هایی به زبان فارسی
- ۲- رشد فراوان و توسعه هنرهایی چون: معماری، قالی‌بافی، سفالگری، شیشه‌سازی، نقاشی، تذهیب و خوشنویسی
- ۳- ظهور مفاخر هنری: **الف)** کمال‌الدین بهزاد «در دوره شاه اسماعیل»
ب) رضا عباسی «در دوره شاه عباس»

برخی از شعرای معروف قرن دهم هجری:

بابافغانی شیرازی	از شعرای تأثیرگذار این دوره در کشور شعر وی از نظر دقت، ظرافت و دقت معانی مشهور است.
وحشی بافقی	سبک شعرش حد واسط سبک دوره عراقی و سبک هندی است. واقع‌گرایی شاخصه اصلی شعر او است.
محتشم کاشانی	در سرودن شعر مذهبی معروف است. ترکیب‌بند عاشورایی او زبانزد است: باز این چه شورش است که در خلق عالم است / باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است باز این چه رستخیز عظیم است کز زمین / بی‌نفع صور خاسته تا عرش اعظم است

قرن یازدهم:

- حکومت صفوی مذهب شیعه را ترویج کرد و به شعر ستایشی و درباری و عاشقانه‌های زمینی توجه نمی‌کرد.
پس سبب شد که شاعران توجه کنند به:
۱- مضامین پند و اندرز ۲- توصیف و بیان امور طبیعی ۳- تبدیل موضوعات و تمثیلات کهن به مضامین تازه به زبان جدید

وضعیت ادبیات در قرن یازدهم هجری:

- البته محدود نبودن شعر به دربار و از بین رفتن طبقه مدیحه‌سرایان درباری باعث شد که طبقات و گروه‌های بیشتری مدعی شعر و شاعری بودند.
شاعران مدیحه‌سرای ایران در عصر صفوی به دو دلیل مهاجرت کردند به چند:
۱- بها ندادن شاهان صفوی به شعر ستایشی
۲- رواج داشتن بازار قصیده و مدح در دربار هند
ضمناً در این دوره این امکان برای مردم فراهم شد که هر کس به اندازه توان خود به امور فرهنگی از جمله ادبیات بپردازد؛ به دلایل:
۱- رفاه اقتصادی مردم ۲- آبادانی شهرهای ایران ۳- رونق تجارت کسب‌وکار

معروف‌ترین شاعران قرن یازدهم:

کلیم کاشانی	<ul style="list-style-type: none"> ● به دلیل به کار بردن مضامین ابداعی فراوان، خلاق‌المعانی ثانی لقب گرفت. ● در ابداع معانی و خیال‌های رنگین مشهور است. ● ضرب‌المثل‌ها و الفاظ محاوره سخن او را برجسته کرده است.
صائب تبریزی	<ul style="list-style-type: none"> ● معروف‌ترین شاعر سبک هندی و از پرکارترین شاعران فارسی ● او را «خداوندگار مضامین شعری دانسته‌اند. ● در غزل‌سرایی مشهور است. ● برخی از تکنیک‌های غزلش شاهکار ذوق و اندیشه‌اند و بسیاری از آن‌ها به صورت ضرب‌المثل رواج یافته‌اند.
بیدل دهلوی	<ul style="list-style-type: none"> ● از جمله شاعران معروف سبک هندی ● شهرت او به سبب سرودن غزل‌های خیال‌انگیز و به کار بردن مضمون‌های بدیع و گاه دور از ذهن است. ● از ویژگی‌های عمده شعر او «مضمون‌های پیچیده» و «استعاره‌های رنگین خیال‌انگیز و سرشار از ابهام» و «تخیل‌های رمزآميز شاعرانه» است.

درس ۱ - تاریخ ادبیات قرن‌های دوازدهم و سیزدهم (دوره بازگشت و بیداری)

سبک بازگشت:

کلیت شعر و ادبیات در این دوره:

- از انقراض دولت صفویه تا آغاز سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار یعنی دوران حکومت‌های (افشاریه، زندیه و ابتدای دوره قاجار رشد و شکوفایی قابل توجهی در کشور و تاریخ ادبیات نبود.)
- شاعران از سبک هندی روی برگرداندند.
- انجمن ادبی «اصفهان» توسط مشتاق اصفهانی و چند نفر دیگر از ادیبان در زمان نادرشاه افشار و کریم‌خان زند اداره می‌شد.
- **محدوده تاریخ:** از انقراض دولت صفویه تا مشروطه.

پیامدهای روی کار آمدن سلسله قاجار و تثبیت حکومت مرکزی:

- بازگشت به شیوه و الگوی پشتیبان در ادبیات رونق گرفت.
 - انجمن ادبی «نشاط» توسط «عبدالوهاب نشاط» تأسیس شد.
 - انجمن ادبی «خاقان» به ریاست فتحعلی‌شاه، در تهران تأسیس شد.
- هدف انجمن ادبی خاقان: رهایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و انحطاط اواخر دوره صفوی. آن‌ها برای رسیدن به این هدف راهی جز تقلید از پشتیبان در پیش نگرفتند در نتیجه ← شعر را به دوران گذشته برگرداندند و باعث پیدایش «سبک بازگشت» شدند.

عوامل مؤثر در ایجاد نهضت بازگشت ادبی:

- ۱- تاراج کتابخانه اصفهان که موجب پخش کتب سلطنتی بین مردم شد و سبب آشنایی و دوستی مردم و اهل فن با کتب کهن شد.
 - ۲- توجه به ادبیات در دربار قاجاریه و رونق بازار شعر و شاعری و مدح شاهان
 - ۳- تضعیف جامعه بر اثر شکست ایران از روسیه تزاری
- دلایل پیروی شاعران این دوره از اسلوب‌های کهن:
- ۱- فقر فرهنگی جامعه ۲- سستی و رخوت حاکم بر ادبیات
- سبک‌هایی که شاعران این دوره از آن تقلید کرده‌اند:
- خراسانی و عراقی

دسته‌بندی شاعران این دوره براساس تقلید از قالب‌های شعر گذشتگان:

الف) قصیده‌سرا: تقلید از شاعران خراسانی و عهد سلجوقی

افراد قصیده‌سرا: صبای کاشانی، قآنی شیرازی، سروش اصفهانی

ب) غزل‌سرا: تقلید از شاعران سبک عراقی نظیر حافظ و سعدی

افراد غزل‌سرا: مجمر اصفهانی، فروغی بسطامی، نشاط اصفهانی

دلایل اهمیت شاعران این دوره

- شاعران زبان شعر را از آن حالت سستی اواخر سبک هندی نجات دادند.
- اگر نهضت بازگشت ادبی نبود، زبان فاخر فارسی دچار ضعف و سستی بیشتر می‌شد.

دو تن از شاعران دوره بازگشت:

- **صبای کاشانی:**

نام: فتحعلی خان صبای کاشانی

عنوان: پرچم‌دار بازگشت ادبی و شاخص‌ترین شاعر این دوره

قالب‌های مورد استفاده: مثنوی، قصیده و غزل

آثار: گلشن صبا: به تقلید از بوستان سعدی

خداوندنامه: حماسه‌ای مذهبی در بیان معجزات پیامبر(ص) و دلیری‌های حضرت علی (ع)

● **نشاط اصفهانی:**

نام: میرزا عبدالوهاب نشاط

زمینه مهارت: نظم و نثر فارسی

مجموعه آثار منظوم و منثور او: «گنجینه نشاط»

دارای قصاید بلند کم نظیر از نظر غزل‌سرایی

افول سبک بازگشت و حرکت به سمت سبک بیداری

محدوده تاریخی: از اواسط دوره قاجار تا امضای فرمان مشروطیت (هـ. ق ۱۳۲۴)

عوامل مقدماتی شکل‌گیری دوره بیداری

● **عوامل ادبی:**

- انتقاد از شعر دوره بازگشت از اواسط دوره قاجار
- رواج موضوعات جدید در جامعه و ادبیات
- ورود اصطلاحات و لغات غربی در شعر
- آمدن شعر این دوره به میان مردم
- توجه شاعران به محتوا بیش از صور خیال و جنبه‌های شاعرانه
- شاعران به این نتیجه رسیدند که در شعر باید تغییر و تحولی ایجاد شود تا مسائل و پدیده‌های تازه را در خود جای دهد.

● **عوامل اجتماعی و فرهنگی:**

- طرح مباحثی در مورد عقب‌افتادگی و شکست‌های ایران از اواسط دوره قاجار آشنایی شاهان قاجار با تحولات جهانی به دلیل سفرهای آنان به فرنگ
- تأثیر تحصیل کردگان و روشنفکران ایرانی در سرعت بخشیدن به بیداری جامعه ایرانی همگام با تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی
 - انتشار افکار آزادی‌خواهانه و روشنفکرانه در داخل و خارج
 - تحولات سیاسی و اجتماعی در ایران و جهان
- عوامل بیان شده، کشور را به سوی تحولی بزرگ سوق داد که نوگرایی و نوآوری گرایید و سبب شد حرکتی ضد استعماری و ضد استبدادی در ایران شکل بگیرد و در نهایت در سال (هـ. ق ۱۳۲۴) به صدور فرمان مشروطیت به امضای مظفرالدین شاه قاجار انجامید.

عوامل مؤثر در بیداری جامعه:

- ۱- تأثیر جنگ‌های نافرجام ایران و روس
 - ۲- توجه مردم به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید
 - ۳- کوشش‌های عباس میرزا (ولیعهد فتحعلی‌شاه) در روی آوردن به دانش و فنون نوین
 - ۴- اعزام دانشجویان ایرانی به خارج از کشور برای تحصیل
 - ۵- رواج صنعت چاپ و روزنامه‌نویسی و ترجمه و نشر کتاب‌های غربی
 - ۶- تأسیس مدرسه درالفنون به فرمان امیرکبیر و آموزش دانش‌های نوین در آن
- وضعیت عمومی زبان و ادبیات فارسی در دوره بیداری یا مشروطه:**
- در این دوره، شعرای آزادی‌خواه و گروهی از روشنفکران به نقد شرایط موجود پرداختند که با مخالفت دولت همراه بود.
 - از این دسته افراد می‌توان به ملک‌الشعراى بهار، نسیم شمال (سید اشرف‌الدین گیلانی) میرزا فتحعلی شاه آخوندزاده، عبدالرحیم طالبوف و میرزا آقاخان کرمانی اشاره کرد.

مفاهیم ادبیات دوره بیداری (مشروطه)

● **مفاهیم نو (در جایگاه نخست)**

- ۱- آزادی ۲- وطن ۳- قانون‌خواهی ۴- مبارزه با استبداد و استعمار

۱- توجه به حقوق اجتماعی ۲- برانگیختن احساسات ملی و میهنی ۳- توجه به فراگیری علوم جدید ۴- پیکار با بیگانه خواهان ۵- انتقاد از نابسامانی‌ها ۶- نفی عقاید خرافی در جامعه ۷- توجه به حقوق زنان

وضعیت شعر در این دوره

- ادبیات، به ویژه شعر، برای ارتباط با مردم زبان محاوره را برگزید
- به دنبال برگزیدن زبان محاوره، نهضت ساده‌نویسی همراه با نهضت آزادی‌خواهی شکل گرفت.
- شاعران و نویسندگان مظاهر استبداد و استعمار را نقد می‌کردند و برای بیان دیدگاه خود زبان ادبی را برمی‌گزیدند.
- شعر از نظر گویندگان، بیان هنرمندانه واقعیات و وسیله‌ای برای بهبود زندگی بود که از طریق روزنامه‌ها در مطبوعات در اختیار مردم قرار می‌گرفت.
- به دلیل تمرکز عمده فعالیت‌های سیاسی و مطبوعاتی در تهران، شعر و ادب هم در پایتخت جلوه بیشتری داشت.
- بعد از تهران، تبریز از بازار سیاسی و مطبوعاتی پررونق برخوردار بود.

برخی از شاعران معروف دوره بیداری (مشروطه)

۱ محمد تقی بهار (ملک‌الشعرا)

- وی آشنایی عمیق با زبان فارسی و ادبیات کهن داشت.
- شناخت و توانمندی خویش را در خدمت آزادی و وطن‌خواهی در آورد.
- در سبک خراسانی با زبان حماسی شعر می‌گفت.
- علاوه بر تدریس در دانشگاه، در حوزه سیاست و روزنامه‌نویسی نیز فعالیت داشت.
- آثار: ۱- تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران ۲- سبک‌شناسی ۳- تاریخ تطوّر نظم فارسی ۴- دیوان اشعار ۵- تصحیح بر آثار ادبی ۶- مقالات علمی او از سروده‌های ملک‌الشعرا: من نگویم که مرا از قفس آزاد کنید / قسم برده به باغی و دلم شاد کنید

۲ ادیب الممالک فراهانی

- میرزا محمد صادق امیری فراهانی که بعداً از جانب مظفرالدین شاه به ادیب الممالک ملقب شد.
- فعالیت اصلی او روزنامه‌نگاری بود.
- در قصیده بیشتر از قالب‌های دیگر طبع آزمایی کرده است.
- سردبیر روزنامه مجلس بود.
- شعرش از زندگی سیاسی‌اش جدا نبود.
- مضامین وطنی، سیاسی، اجتماعی در شعرش آشکارتر است.

آثار: دیوان اشعار

از نمونه‌های سروده او: جنگ ننگ است در شریعت من / جز پی پاس دین و حفظ وطن

۳ سید اشرف الدین گیلانی

- معروف به نسیم شمال
- توانست با شعرهای عامیانه و ساده‌اش در میان مردم جایگاه مناسبی پیدا کند.
- شعرهای او به زبان ساده و طنزآمیز در راه مبارزه با استبداد و عشق به وطن در روزنامه نسیم شمال چاپ می‌شد.
- اشعار او در بیداری مردم بسیار مؤثر بود.

آثار: دیوان اشعار

از نمونه‌های سروده او: غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم / خوش حمایت می‌کنی از شرع قرآن ای قلم

۴ ایرج میرزا:

- در به کارگیری تعبيرات عامیانه و آفریدن اشعار ساده و روان بسیار مهارت داشت.
- در طنز، هجو و هزل ماهر بود.

• در شعر وی، اگرچه اندیشه‌های نوگرایانه وجود دارد، ولی به دلیل ارتباط خانوادگی با فتحعلی شاه و تفکرات شخصی، مانع از آن می‌شود که در ردیف شاعران آزادی‌خواه مشروطه قرار بگیرد.

آثار: دیوان اشعار، از شعرهای غربی نیز ترجمه‌های منظوم پدید آورده است. قطعه «قلب مادر» یکی از ترجمه‌های منظوم او است.

۵ عارف قزوینی

- شاعر وطنی و از موسیقدانان بزرگ دوران مشروطیت بود.
- تصنیف‌ها و ترانه‌های میهنی وی، در برانگیختن مردم و آزادی‌خواهی تأثیرگذار بود.
- شعر وی ساده و به دور از پیچیدگی بود.
- مضامین (۱) وطن‌دوستی (۲) ستیز با نادانی را با آوازی پرشور و زیبا می‌خواند.

آثار: دیوان اشعار

از نمونه‌های شعر او: از خون جوانان وطن لاله دمیده / از ماتم سرو قدشان سرو خمیده

۶ فرخی یزدی

- از شاعران شاخص این دوره که او را به سبب آزادی‌خواهی به زندان انداختند.
- تحت تأثیر شاعران گذشته، به خصوص سعدی و مسعود سعد سلمان بود.
- آشنایی با سعدی طبع وی را شکوفا کرد.
- در دور هفتم، نماینده مردم یزد شد ولی از تفکرات پرشور آزادی‌خواهانه خود دست نکشید.
- در نهایت جاننش را فدای آزادی کرد.

آثار: دیوان اشعار

از نمونه‌های شعر او: آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی / دست خود ز جان شستم از برای آزادی

۷ میرزاده عشقی

- سید محمدرضا میرزاده عشقی، شاعر، روزنامه‌نگار، نمایشنامه‌نویس و نظریه‌پرداز دوره مشروطیت بود.
- در روزنامه خود به نام «قرن بیستم» به افشاگری اعمال پلید و مقاصد شوم رجال خائن آن دوره پرداخت.
- به دلیل جسارت و بی پروایی، به دست رضاخان ترور شد.
- مهم‌ترین اثر: نمایشنامه منظوم «ایده‌آل» یا «سه تابلو مریم»
- از نمونه‌های شعر او: خاکم به سر، ز غصه به سر خاک اگر کنم / خاک وطن چو رفت، چه خاکی به سر کنم

نثر فارسی در قرن‌های ۱۲ و ۱۳ هـ. ق (دوره بیداری یا مشروطه)

در این دوره به دلایل زیر نثر به سمت سادگی می‌رود:

عوامل مؤثر در پیش برد نثر به سمت سادگی و بی‌پیرایگی:

- ۱- رواج و گسترش روزنامه‌نگاری
- ۲- روی آوردن به ترجمه و ادبیات داستانی بر اثر ارتباط با اروپا
- ۳- تغییر مخاطب نوشته‌ها.

پیشگمان نثر ساده این دوره:

- ۱- قائم مقام فراهانی ۲- ناصرالدین شاه قاجار ۳- عبدالرحیم طالبوف ۴- میرزا آقاخان کرمانی ۵- زین‌العابدین مرغداری ۶- علامه علی اکبر دهخدا قابل توجه است که نوشته‌های این نویسندگان به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک شد.

موضوع‌ها و حوزه‌های ادبی نثر:

۱ روزنامه‌نگاری

در سال‌های اول مشروطه بیشتر نویسندگان مطالب خود را در قالب مقاله‌ها در روزنامه‌ها منتشر می‌کردند.

در این دوره روزنامه‌های پرشماری با مطالب سیاسی، اجتماعی و گاه علمی منتشر شد:

- ۱- صور اسرافیل: با مدیریت جهانگیرخان صور اسرافیل
- ۲- نسیم شمال: با مدیریت و نویسندگی سید اشرف‌الدین گیلانی

۳- مجله بهار (نشریه ادبی): انتشار در سالهای اولیه مشروطه توسط میرزا یوسف خان اعتصامی آشتیانی (پدر پروین)

۴- مجله دانشکده: با مدیریت ملک الشعراء بهار (چاپ پس از مجله بهار)

۵- مجله نوبهار: با مدیریت ملک الشعراء بهار

توجه داشته باشید که:

روزنامه قرن بیستم از میرزاده عشقی هم از روزنامه‌های مهم عصر بیداری است.

۲ داستان نویسی:

نمایشنامه‌نویسی نوع ادبی جدیدی است و با این شکل غربی‌اش در ادب کهن ایران سابقه‌ای ندارد.

دوره رواج: دوره ناصرالدین شاه همزمان با رفت و آمد اروپائیان به ایران.

اولین نمایشنامه‌نویس فارسی: میرزا آقا تبریزی. وی چند نمایشنامه کوتاه تألیف کرد.

این نمایشنامه‌ها به خاطر انتشار بخشی از آنها در ابتدای مشروطه، تنها نمونه ادبیات نمایشی در این دوره به شمار می‌روند و نثر آنها مانند نثر داستانی قبل از مشروطه، روان، بی‌تکلیف و عوام فهم است.

۳ ترجمه:

فن ترجمه از عوامل مؤثر در رشد آگاهی و تحول اندیشه ایرانیان در سالهای قبل از مشروطه بود.

شروع ترجمه آثار اروپایی با ایجاد چاپخانه در زمان فتحعلی‌شاه رخ داد.

یکی از مهم‌ترین آثار ترجمه شده در این دوره: سرگذشت حاجی بابا اصفهانی است. اثر فوق متعلق به جیمز موریه است و ترجمه شده توسط میرزا حبیب اصفهانی.

۴ تحقیقات ادبی و تاریخی:

در این دوره اهل قلم بیشتر به روزنامه نویسی و موضوعات دیگر مشغول بودند. بنابراین تحقیقات ادبی و تاریخی جاذبه‌ای نداشت. تنها اثر قابل توجه در این حوزه تاریخ بیداری ایرانیان نوشته ناظم الاسلام کرمانی، موضوع: تاریخ مشروط

برخی از نویسندگان بیداری:

ویژگی‌ها	آثار	نویسنده
<ul style="list-style-type: none"> از معروف‌ترین نویسندگان و سیاستمداران روزگار خود بود. او با تغییر سبک نگارش، تکلف در نثر را از بین برد. مسائل عصر خود را به زبان ساده و با اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب‌المثل‌های لطیف به سبک گلستان سعدی نوشت و این کار باعث اقبال و توجه مردم به نثر وی شد. عبارت کوتاه: او نیز گاهی موزون و مسجع هستند. او احیاکننده نثر فارسی است. 	منشآت (مهم‌ترین اثر وی)	قائم مقام فراهانی
<ul style="list-style-type: none"> از پیشگامان نثر جدید فارسی است. وی شعر نیز می‌سرود. چرند و پرند عنوان مجموعه نوشته‌های طنزآمیز سیاسی - اجتماعی اوست که در روزنامه صور اسرافیل چاپ می‌شد. او در اوج نثر ساده و عامیانه نقش مؤثری داشت. نثر ساده بعدها در داستان‌های محمدعلی جمال‌زاده و صادق هدایت به کار رفت. 	<ul style="list-style-type: none"> چرند و پرند روزنامه صور اسرافیل (این روزنامه به همت میرزا جهانگیر خان صور اسرافیل و همکاری علامه دهخدا چاپ می‌شد). لغت‌نامه (مفصل‌ترین کتاب لغت فارسی) امثال و حکم روزنامه سروش (در استانبول چاپ می‌شد) 	علامه علی اکبر دهخدا

درس هفتم - تاریخ ادبیات قرن چهاردهم (دوره معاصر و انقلاب اسلامی)

الف) دوره معاصر تا انقلاب اسلامی

محدوده تاریخی: از ۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ هـ. ش

وضعیت کلی ادبیات در این دوران:

- ادبیات معاصر: آثار ادبی که پس از مشروطیت به وجود آمده‌اند.
- با آغاز قرن بیستم میلادی، تجدد و نوگرایی در ابعاد مختلف ایرانیان از جمله شعر و نثر پدید آمد.
- پیدایش شعر معاصر ایران و گسترش آن با رویدادهای انقلاب مشروطیت و پایان سلطنت قاجار و سلطنت رضاشاه همراه بود.

وضعیت عمومی ادبیات پیش از انقلاب:

۱) دوران رضاشاه:

وی به مدرن‌سازی همه ابعاد جامعه پرداخت اما این تحولات با استبداد و ارباب آزادی خواهان همراه بود.

ویژگی‌های ادبیات: ۱- نوآوری ۲- داشتن اندیشه‌های باستان‌گرا ۳- گرایش به شعرهای ترجمه‌ای

۲) دوران محمدرضا شاه:

در شهریور ۱۳۲۰ جانشین رضاشاه شد.

در آغاز با آزادی‌های نسبی سیاسی و اجتماعی نظر روشنفکران را جلب کرده این آزادی موقت تا حدودی موجب گسترش و تثبیت ادبیات شد و پس از آن با رفتارهای نادرست موجب انزوای روشنفکران پدید آمد.

شعر دوره معاصر:

عنوان: شعر این دوره با عنوان شعر «نو» شناخته می‌شود.

شروع شعر نو: اگر چه ادبیات دوره معاصر را از زمان مشروطه تا زمان ما می‌دانند اما بهتر است شروع واقعی شعر نو را از سال ۱۳۰۰ (اندکی قبل از سلطنت رضاشاه) بدانیم.

- پیشگامان شعر نو: ۱- تقی رفعت ۲- بانو شمس کسمایی ۳- ابوالقاسم لاهوتی ۴- جعفر خامنه‌ای ۵- نیما یوشیج.

اقدامات نیما یوشیج:

- تصرف در ماهیت شعر قدیم و ارائه ماهیتی نو از آن که باعث شد تغییر در قالب و ویژگی‌های سخن شاعران قدیم رخ دهد.
- ایجاد تحول در زبان، تخیل، احساس، معنی، فرم و ساختار شعر.

دسته‌بندی شعر فارسی در دوران معاصر:

۱) دوره اول: دوره سلطنت رضاخان (از سال ۱۳۰۴ تا شهریور ۱۳۲۰)

- دوره درخشش نیما ● جدال بر سر شعر کهنه و نو

۲) دوره دوم: از آغاز حکومت محمدرضا شاه تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

- فضای آزادتر سیاسی نسبت به قبل
- چاپ و نشر اشعار نیما و دیگر نوگرایان در بعضی از نشریات چون روزگار نو و مجله سخن
- تشکیل اولین کنگره نویسندگان و شاعران ایران در تیر ماه ۱۳۲۵. (این رخداد، مهم‌ترین حادثه ادبی این دوره است.)
- نیما در این کنگره شعر «آی آدم‌ها» پیش را خواند و پس از آن شیوه نیما در کنار شعر سنتی رواج یافت.

۳) دوره سوم: از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

- بروز تحولات چشمگیر در جامعه ایرانی و حاکم شدن دوباره استبداد بر جامعه
- رواج شعر نثری تغزلی
- این نوع شعر که از دوره قبل شروع شده بود در این دوره از طرف حکومت تقویت شد.
- این جریان در دهه ۱۳۲۰ تا اوایل ۱۳۳۰ از گسترده‌ترین جریان‌های ادبی زمان خود شد.
- سرخوردگی و یأس روشنفکران و شاعران پس از کودتای ۲۸ مرداد

- رواج سمبولیسم اجتماعی یا شعر نوی حماسی
- شاعران این جریان به مسائل سیاسی و اجتماعی و مشکلات و آرمانهای مردم توجه کردند.

۴ دوره چهارم از ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷

- دوره کمال جریانهای ادبی دورههای پیشین حساب می‌شود.
- مبارزه رنگ و مفهوم نو به خود گرفت.
- شاعران بهتر و هنری‌تر از گذشته به جوهر شعر دست یافتند.
- شعر همچنان اجتماعی و حماسی بود.
- مضمون شعر بیشتر نقد اجتماعی است.

معروفترین شاعران این چهار دوره:

پروین اعتصامی - فریدون توللی - فریدون مشیری - اسماعیل شاهرودی - منوچهر آتشی - محمدحسین شهریار - نصرت رحمانی - مهدی اخوان ثالث - پرویز ناتل خانلری - مهدی حمیدی شیرازی - نادر نادرپور - فروغ فرخزاد - احمد شاملو - محمدرضا شفیعی - کدکنی - منوچهر شیبانی - سیاوش کسرابی - حمید مصدق - امیر هوشنگ ابتهاج

معرفی چند تن از شاعران دوره معاصر

پروین اعتصامی:

نام: رخشنده اعتصامی معروف به پروین
پدر: یوسف اعتصام الملک آشتیانی که از فضایی زمان بود.
 در قصیده به سبک ناصر خسرو و به لطافت و روانی سعدی شعر می‌سرود. اوج سخن پروین در قطعات اوست که او در قطعه سرایی پیرو انوری و سنایی است بعضی از اشعار او به صورت مناظره میان دو انسان یا جاندار یا شیء است.
 دلیل تمایز شعر پروین از دیگر شاعران معاصر: شکل تصرف او در مضمون‌ها و کیفیت ارائه آنها است.
مضامین مورد توجه پروین: مضامین اخلاقی، پند و اندرز همراه انعکاس اوضاع نامطلوب سیاسی - اجتماعی

شهریار:

آثار: منظومه حیدر بابایه سلام - دیوان اشعار

نام: سید محمدحسین بهجت تبریزی

عنوان: از بزرگ‌ترین شاعران غزل‌سرای معاصر

ویژگی: ۱- سرودن شعر به زبان فارسی و ترکی آذری ۲- ارادت به حضرت علی

موضوع حیدر بابایه سلام: اصالت فرهنگی و زیبایی‌های روستای زادگاه شهریار در غزل طبعی لطیف و احساسی رقیق داشت و از حافظ تأثیر فراوان گرفته است.

نیما یوشیج:

آثار: دیوان اشعار - شعر افسانه - شعر فقتوس

نام: علی اسفندیاری

لقب: بنیان‌گذار شعر نو (پدر شعر نو)

اقدامات نیما:

- ۱- تلاش برای نزدیک کردن شعر به هنجار نثر و سادگی
 - ۲- تلاش برای ایجاد تغییر در قالب، زبان و مضمون شعر
 - ۳- استفاده از واژگان روزمره، عامیانه و نو
 - ۴- ایجاد نوآوری و کاربرد ترکیب‌های تازه
- وی منظومه «افسانه» را که به نوعی بیانیه «شعر نو» است در سال ۱۳۰۱ سرود.
 - مهم‌ترین ویژگی‌ها:

۱- تغییر در آوردن قافیه‌ها و جایگاه آنها

۲- نگاه نو و نگرش عاطفی به واقعیات ملموس

۳- سیر آزاد تخیل

۴- نزدیکی به ادبیات نمایشی

• تثبیت جریان نوگرایی شعر نیما با سرایش ققنوس در سال «۱۳۱۶»

• فعالیت نیما از ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۶: تدوین چارچوب و طرح کار خود

• دلیل تمایز نیما از دیگر نوگرایان: با برنامه بودن

• مهم‌ترین کار نیما در شعر ققنوس:

۱- ایجاد تغییراتی در اصول و ضوابط شعر سنتی

۲- تکامل بخشی به تجدیدی که از مشروطه آغاز شده و به شعر «افسانه» رسیده بود.

مهدی اخوان ثالث:

آثار: • آخر شاهنامه • زمستان • از این اوستا

وی یکی از موفق‌ترین رهروان شعر نیمایی است.

ویژگی‌های شعر:

۱- شیوه بیان روایی و داستانی

۲- زبان حماسی

۳- کهن‌گرایی

۴- کاربرد ترکیبات زیبا و خوش‌آهنگ

۵- به کارگیری بعضی از کاربردهای نحوی سبک خراسانی با مضمون اشعار اجتماعی که منعکس‌کننده حوادث زندگی مردم است. وی در بیشتر مجموعه شعرها

مثل «زمستان» زبانی نمادین دارد.

نثر دوره معاصر تا قبل از انقلاب اسلامی:

نثر ساده دوره معاصر را بیشتر با نثر داستانی می‌شناسند.

قالب‌های نثر: ۱- ادبیات داستانی ۲- ادبیات نمایشی ۳- سفرنامه ۴- مقاله و ...

ویژگی نثر فارسی: سادگی تحت تأثیر آثار ترجمه شده از زبان‌های اروپایی

افرادی که زمینه‌های گرایش به زمان‌نویسی و نثر داستانی را در معنای نوین آن ایجاد کردند:

عبدالرحیم طالبوف - زین‌العابدین مراغه‌ای (با نوشتن سفرنامه‌های خیالی)

نخستین رمان تاریخی دوره بیداری: شمس و طغرا، اثر محمد باقر میرزا خسروی

اتفاقات مهم نویسندگی در ۱۳۰۱:

۱- نخستین رمان اجتماعی: «تهران مخوف» به قلم مرتضی مشفق کاشانی

۲- اولین نثر داستانی معاصر: مجموعه داستان کوتاه «یکی بود یکی نبود» از سید محمد علی جمالزاده

۳- اولین نمایش‌نامه: «جعفرخان از فرنگ برگشته» به قلم حسن مقدم

دسته‌بندی نویسندگان این دوره:

نویسندگان نسل اول: داستان‌نویسی نوین با این نویسندگان گسترش یافت.

این نویسندگان عبارت‌اند از:

۱- صادق هدایت: نویسنده «سگ ولگرد» ۲- بزرگ علوی: نویسنده «چشم‌هایش» ۳- صادق چوبک: نویسنده «تنگسیر»

نویسندگان نسل دوم: سبک این نویسندگان تلفیقی است از آنچه خود داشتیم و آنچه از شیوه‌های غربی گرفتیم.

این نویسندگان عبارتند از:

۱- جلال آل احمد نویسنده «مدیر مدرسه» ۲- سیمین دانشور نویسنده «سو و شون» ۳- تقی مدرسی ۴- محمود اعتمادزاده ۵- غلامحسین ساعدی ۶- جمال میر

صادقی

نویسندگان دوران مقاومت (مبارزات ملی شدن صنعت نفت و قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲):

۱- احمد محمود نویسنده «همسایه‌ها» ۲- علی محمد افغانی: نویسنده رمان «شوهر آهو خانم» ۳- هوشنگ گلشیری: نویسنده رمان «بره گمشده راعی» ۴- امین فقیری: نویسنده رمان «دهکده پر ملال»

ویژگی‌های نثر، رمان و داستان‌های بعد از خرداد ۱۳۴۲

- مضمون‌های رایج در رمان و داستان: مبارزه و پایداری
- روی آوردن به داستان کوتاه
- همدردی با ستم‌کشیدگان دنیا
- بهره‌گیری از زبان عامیانه (نویسندگی را برای بسیاری از طبقات جامعه آسان و نثر را آماده قبول افکار گوناگون کرد).
- کثرت و فراوانی تعداد نویسندگان
- ترجمه آثار داستانی آمریکایی لاتین
- حاکم بودن اضطراب سیاسی و ترس ناشی از بر فرجامی و زندان بر اغلب داستان‌های این دوره
- آشنایی با تحقیقات اروپاییان (باعث تغییر روش تاریخ‌نویسی و تحقیق در مسائل ادبی شد).

معروف‌ترین نویسندگان دوره معاصر تا پیش از انقلاب اسلامی:

سید محمد علی جمال‌زاده

- آثار: یکی بود یکی نبود - راه آب نامه - تلخ و شیرین
- لقب: آغازگر داستان‌نویسی فارسی به شیوه نوین با مجموعه «یکی بود یکی نبود»
 - تولد و تحصیل: در خانواده‌ای روحانی در اصفهان به دنیا آمد در تهران تحصیل کرد و به کشورهای دیگری از جمله لبنان، فرانسه و آلمان رفت.
 - ویژگی‌های نویسندگی:

- ۱- توجه بیشتر به سبک نویسندگی و کاربرد کلمات عامیانه و متداول و توجه کمتر به محتوا
- ۲- نزدیک کردن کلام به طبع خوانندگان
- ۳- ادامه دهنده راه افرادی مثل زین‌العابدین مراغه‌ای در «سیاست‌نامه» ابراهیم بیگ و علی‌اکبر دهخدا در «چرند و پرند»

جلال آل احمد:

- آثار: مجموعه داستانی زیارت، دید و بازدید، سه‌تار. رمان مدیر مدرسه، سفرنامه خسی در میقات و مجموعه مقاله ارزیابی شتاب‌زده
- تولد و تحصیل: در خانواده‌ای مذهبی متولد شد و در جوانی چند ماه در شهر نجف درس طلبگی خواند.
- فعالیت‌ها پس از بازگشت به تهران: به احزاب سیاسی پیوست و معلم و نویسنده شد.
- اولین داستان: زیارت

مشهورترین اثر: مدیرمدرسه، دارای نثر تلگرافی

توانایی‌ها: داستان‌نویسی، تک‌نگاری، سفرنامه‌نویسی، مقاله‌نویسی، انتقاد و ترجمه

سیمین دانشور

- آثار: آتش خاموش - سو و شون - شهری چون بهشت
- تولد و تحصیل: متولد شیراز، دکترای ادبیات و زبان فارسی از دانشگاه تهران
- شغل: سال‌ها در دانشگاه تهران تدریس می‌کرد.
- اولین تجربه داستان‌نویسی: «آتش خاموش»
- اوج نویسندگی وی: سو و شون (مشهورترین اثر)
- موضوع سو و شون: داستان زندگی زری و یوسف و اوضاع اجتماعی مردم فارس در خلال جنگ جهانی دوم.
- حوزه‌های نویسندگی: ۱- داستان نویسی ۲- ترجمه داستان ۳- ترجمه نمایشنامه‌های نویسندگان مشهور خارجی.

